

میدان ایرانی و روابط اجتماعی، بازشناسی و ارزیابی کیفی، نمونه موردی میدان گنجعلیخان کرمان

مهديه فرح بخش

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رفسنجان

Mahdieh.farahbakhsh@gmail.com

چکیده

فضاهای شهری به عنوان کانون تمرکز ساکنان زمین، مناسب ترین عرصه جهت ارتقاء روابط اجتماعی بوده اند. همانطور که ساختار اجتماعی جامعه می تواند بر ظاهر کالبدی اجتماع اثرگذار باشد، ویژگی های کالبدی یک فضای شهری نیز می تواند در شکل گیری، استمرار و تغییر روابط اجتماعی مؤثر باشد. میدان، یکی از فضاهای شهری موفق است که سهم زیادی در برقراری روابط اجتماعی در شهر سازی سنتی ایران داشته است. این سؤال که میدان چه حد در تأمین عملکرد فوق توانسته است موفق باشد، نیازمند مطالعه این فضا و موقعیت آن در میان عناصر شهری است. نوشته حاضر با هدف کنکاش در مراجع گوناگون و مرور چگونگی شکل گیری و عملکرد میداندین ایرانی و تأثیر میدان در تأمین روابط و تنظیم رفتارهای اجتماعی با تمرکز بر میدان گنجعلیخان کرمان، تدوین شده است و به تحلیل عملکرد آن و بناهای اطراف در برهم کنش های اجتماعی کرمان می پردازد. یافته های این پژوهش با روش توصیفی نشان دهنده آن است که ویژگی های متفاوت معماری و شهر سازی موجود در میداندین شهرهای ایرانی، نقشی مؤثر و مستقیم در نوع روابط اجتماعی در فضاهای شهری ایفا کرده است.

کلمات کلیدی: میدان، روابط اجتماعی، فضای شهری، میدان گنجعلیخان کرمان

مقدمه

فضاهای عمومی مهمترین بخش شهرها را تشکیل می دهند. این فضاها، مکانهایی هستند که بیشترین برخوردها و کنش های متقابل میان افراد در آن به وقوع می پیوندد. در سال های اخیر فضاهای عمومی در شهر با نقش برقراری روابط و تعاملات اجتماعی بسیار مورد توجه شهرسازان قرار گرفته است. الگوهای مناسب را می توان در نمونه های موجود در معماری گذشته و در ایران جستجو کرد و با تعیین ویژگیهای مثبت و تطبیق و تلفیق آن با شرایط و مقتضیات کنونی جامعه کیفیت فضای عمومی شهری را ارتقاء داد. در این پژوهش با تمرکز بر روی میدان گنجعلیخان کرمان به عنوان یک نمونه شاخص، فضای عمومی در معماری سنتی ایران بررسی و به شناخت روابط و تعاملات اجتماعی در این فضای شهری موفق پرداخته شده است. در این رابطه حسن کریمیان و سید مهدی موسوی نیا (بهار ۱۳۹۲)، احمد پور مختار (بهار ۱۳۹۲)، مجتبی رفیعیان و زهرا فدایی (زمستان ۱۳۸۸)، مجتبی رفیعیان و مهسا سیفایی (پاییز ۱۳۸۶)، پژوهش هایی را انجام داده اند.

روش تحقیق مقاله، کیفی، توصیفی و تحلیلی است. به منظور شناخت ماهیت میدان کوشش شده است که با در نظر گرفتن عوامل مؤثر بر ایجاد ارتباط و تعامل اجتماعی توسط مخاطب فضای شهری، چارچوب نظری پژوهش ترسیم شود. پس از جمع بندی نظریه های اندیشمندان، مدل مفهومی چگونگی شکل گیری ارتباطات و تعاملات اجتماعی در فضای شهری، به طور خاص در

نمونه موردی میدان گنجعلیخان کرمان ارائه گردیده است. در فرایند پژوهش برای تکمیل ادبیات موضوع جهت گردآوری داده ها از مطالعات کتابخانه ای و سپس مطالعات میدانی، در نمونه موردی استفاده شده است.

فضای عمومی در شهر

عرصه های عمومی شهری مهمترین بخش شهرها و محیط های شهری هستند که در چنین عرصه هایی بیشترین تماس، ارتباط و تعامل میان انسان ها رخ می دهد. این فضاها تمام بخش های بافت شهری را که مردم به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند شامل می شود. [۸]

در حقیقت این فضاها بخشی از فضاهای باز و عمومی شهرها هستند که زندگی جمعی در آن ها در جریان است. همه مردم اجازه دسترسی به این فضاها را دارند و تعامل و تقابل اجتماعی از مهمترین مشخصه های آن می باشد. ایجاد آرامش، سرگرمی، فراهم آوردن ارتباط، زمینه معاشرت و امکان تردد از دیگر عملکردهای فضای عمومی شهری است، وجود این فضاها برای پیشگیری از درماندگی، افسردگی، گوشه گیری و خشونت بسیار مؤثر و ضروری است. به این ترتیب این فضاها می توانند موقعیتی برای رشد و خلاقیت بوجود آورده و محیطی سازنده در یک مجموعه شهری باشند. [۳]

منظور از فضای شهری فضای باز موجود در شهر است که میان کالبد موجود در شهر قرار دارد، فضای باز احاطه شده توسط ساختمان ها و کالبد موجود در شهر که فرم آن بوسیله عناصر مصنوع محیط بر آن با عناصر مصنوع واقع در آن تعیین می شود. مراد از عمومی بودن فضا حضور افراد از اقشار و سنین مختلف و جریان داشتن فعالیت های متنوع اجتماعی و خدماتی در آن است. بنابراین فضای عمومی شهری فضای باز قابل حضور برای گروه های مختلف اجتماعی است که پویایی و کارایی آن نیازمند تعاملات اجتماعی و برخوردهای متنوع است. مهمترین معیاری که در ارزیابی شهرها و محیط های شهری باید لحاظ شود کیفیت عرصه های عمومی شهری موجود در آن است. واقعیت اجتناب ناپذیر این است که مردم براساس کیفیت آنچه که در پیرامون خود می بینند و تجربه می کنند در مورد آن قضاوت می کنند. [۸]

فضاهای عمومی مکانی برای رفع نیازهای روزمره و زندگی عمومی در شهرها هستند. این فضاها در طول زمان و بر اساس شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تغییر می یابند. [۲۱] فضاهای شهری همچنین محفلی برای فعالیت های مختلف هستند. در تعریفی ساده فعالیت های بیرونی در فضاهای عمومی در سه دسته قرار می گیرند. هر مکانی با خواست های متفاوت در یک محیط کالبدی شامل این فعالیت ها خواهد بود. این فعالیت ها عبارتند از: فعالیت های ضروری و اجباری، فعالیت های انتخابی و فعالیت های اجتماعی. [۲۲]

فضاهای شهری مکانهایی هستند که به عموم شهروندان تعلق دارند، منحصر به جنبه کالبدی و فیزیکی نیستند و در حقیقت با حضور انسان و فعالیت او معنا می یابند. "کولهن" واژه فضای شهری را به دو گونه تعریف می کند: فضای اجتماعی و فضای ساخته شده (مصنوع). فضای اجتماعی "تداعی فضایی نهادهای اجتماعی" است که نزد جامعه شناسان و جغرافی دانان مطالعه می شود، از سوی دیگر فضای مصنوع فضای فیزیکی است. [۱۷]

فضاهای شهری قدمتی دیرینه در تاریخ شهرسازی داشته و در ادوار مختلف به اشکال گوناگون در شهرها حضور یافته و سبب شکل گیری بافت شهری در پیرامون و یا بر حول محور خود گردیده اند. [۱۵]

فضاهای شهری یکی از عناصر ساخت فضایی شهر است که همراه با تاریخ یک ملت در ادوار مختلف بوجود می آید، شکل می گیرد و دگرگون می شود. [۷]

فضاهای شهری، فضای بیرونی و عمومی است که در آن زندگی شهری اتفاق می افتد و از دو جزء اصلی خیابان و میدان تشکیل می شود. شرط اصلی برای یک فضای شهری وقوع تعاملات اجتماعی در آن است. [۷]

تعریف میدان، ماهیت و اجزای آن با تاکید بر الگوی ایرانی

لغت نامه دهخدا: مرکب از می+دان، پسوند ظرفیت، ظرف و آوند شراب و پیاله شرابخواری [۱۰]
فرهنگ لغت معین: ۱. پهنه، زمین، عرصه ۲. محوطه ای که چند خیابان به آن وصل می شود، فلکه ۳. زمین یا محوطه بازی و مسابقه. [۱۸]

با توجه به معنای لغوی در زبان فارسی مشخص می شود که این کلمه مفهوم ظرفیت و جا و مکانی را برای بودن چیزی و محتوایی در بر دارد.

در خصوص میدان شهری تعاریف متنوعی ارائه شده است:

- میدان حاصل و برآیند سه عنصر اصلی کناره، میانه و فعالیت است که مجموعه آن ها هویت میدان را تعریف می کند. [۱۹]
- میدان یا حیاط عمومی شهر نقش جمع کردن خانه ها یا عناصر شهری و محله ای را داشته است. [۷]
- میدان فضای باز شهری است که با حضور و مکث معنی دار انسان و به منظور و مقصود معینی در ارتباط با حرکت جمعیت، موجودیت یافته است. علاوه بر آنکه جلوه های روشنی از فضا برای ایجاد ارتباط دارد و تماس و فعالیت آدمی را نمایان می سازد. [۱]

- میدان فضای باز وسیعی است که دارای محدوده ای محصور یا کمابیش معین است و در کنار راه ها یا در محل تقاطع آن ها قرار داشته است. میدان دارای کارکرد ارتباطی، اجتماعی، تجاری، ورزشی، نظامی یا ترکیبی از دو یا چند کارکرد مزبور بوده است. [۱۳]

ماهیت میدان و شناخت آن به مثابه نمونه ای از فضای شهری نخستین گام به سوی تبیین نقش آن در شهر به شمار می آید. عموم متخصصان در حوزه فضای شهری در یک مورد بطور کامل هم رای هستند که فضای شهری بستری برای تعاملات اجتماعی است. ضرورت بروز تعاملات اجتماعی در عرصه شهر از آنجاست که انسان نه تنها متمایل به در اجتماع بودن است، بلکه مستعد اثرگذاری و اثرپذیری از آن است. فضای شهری می تواند موجب تسهیل روابط اجتماعی، فرایند اجتماعی شدن و عرصه اعمال موازین و هنجارهای اجتماعی و به عبارتی عرصه نمایش زندگی باشد. [۲]

حرکت و مکث (تامل و درنگ) در معنا بخشی به فضا ایفای نقش می کنند و هر یک برای قطبی کردن ویژگیهای فضا به سمت معنای مورد نظر با بکارگیری تمهیداتی زیبا شناختی فضا را معنا می بخشند؛ به عنوان مثال گونه هایی از فضای شهری که در آن ها حرکت اهمیت می یابد با مفاهیم خوانایی و روانی غنا پیدا می کند و ریتم و تکرار و تشابه و تداوم، جنبه های اثرگذار بر کیفیت فضا هستند. در این فضاها شکل کالبدی، مسیرگونه و خطی است در حالیکه در فضاها سکون مفاهیم مکث و تامل و درنگ تقویت می شوند و شکل کالبدی و تناسب های فضا به سمت عرصه تغییر می یابد و به لحاظ تناسب های فرمی و شکلی در آن ها گشادگی نسبت به دیگر گونه ها مشهود است؛ این وضعیت از ویژگیهای میادین است. چرا که برای میدان به عنوان فضای شهری ویژگیهایی از جمله گشادگی نسبت به معبر و محل تقاطع چند معبر و... قابل ذکرند. [۱۹]

در ساختار فعلی برنامه ریزی شهری، سهم مورد نظر زمین برای مسیرها، بخش مسکونی، تجاری، خدمات و... در نظر گرفته می شود اما سهمی از زمین که قابل تخصیص به عرصه های زندگی جمعی است که دارای ماهیت سکون و درنگ و مکث هستند، مغفول است. اینگونه فضاها لاجرم باید در زیر مجموعه ای از مسیرها سرانه ای را به خود اختصاص دهند. حال آنکه میدان در

مفهوم بنیادین خود ماهیتی مجزا از مسیرها و حتی در تقابل با آن دارد. این مسأله سبب بروز تحولات کالبدی تدریجی شده که مصداق آن نامیدن فلکه‌ها با عنوان میدان است. شهرهای امروز ایران به کرات حاوی تابلوهای راهنمایی هستند که در آن‌ها کلمه میدان به غلط به جای فلکه بکار برده شده است. لذا میدان را دنباله مسیرها در اذهان شهروند تداعی می‌کند. حال آنکه به تعبیر ترانسیک^۱ این مسیر است که در تداوم میدان حادث می‌شود و میدان سازمان دهنده اولیه است. [۵]

با در نظر گرفتن نکات این تعاریف، میدان و اجزای آن اینطور مشخص و تعریف می‌شود:

میدان گونه‌ای از فضای شهری و مکانی برای ظهور تمرکزهای عملکردی و بروز تعاملات اجتماعی و همچنین ترکیب شدن آنهاست. در این فضای شهری عرصه بر مسیر و سکون و مکث بر حرکت غلبه دارد. تعریف اجزای میدان موجب تعریف این فضا می‌شود: اجزای اصلی و معمول میدان میانه، جداره و کناره هستند.

میانه: اصلی‌ترین جزء میدان که با بودن آن میدان معنا می‌یابد. میانه حتی بدون جداره و کناره هم قدرت تعریف میدان را دارد و ظرفیت درون یا فضای عمده میدان است که به کمک وقوع و ذهنیت‌ها یا بوسیله عناصر فیزیکی در مرکز یا پیرامون قابل تعریف است.

جداره: پیرامون و محیط میدان است که میدان را از دیگر فضاها متمایز می‌کند. جداره چیدمانی از چند صفحه است و از طریق آن ورود از بیرون به میدان یا از درون میدان به ابنیه اطراف آن میسر می‌شود. جداره تمهیدی برای ایجاد محصوریت در میدان است. کناره: اولین لایه فضایی مرتبط یا جداره میدان است که معمولا کاربریهایی را در مجاورت جداره تعریف می‌کند و شامل ورودی است که نفوذ به آن را میسر می‌کند.

مفهوم کالبدی میدان قبل و بعد از اسلام

میدان به عنوان فضایی برای برگرد هم آمدن، از ضروریات ابتدایی مجتمع‌های زیستی بوده است. در شهرهای ایرانی پیش از اسلام جدایی و تفکیک طبقات اجتماعی بوسیله عامل کنترل‌کننده که نظم فیزیکی شهر را ایجاد می‌کرد بوجود آمد. این تفکیک از امکان حضور مردم در بخش‌های اصلی و ممتاز که در انحصار نهادهای اداره‌کننده شهر بودند می‌کاهد. بنابراین هر چند مفهوم میدان در بافت وجود دارد اما درجه عمومی بودن آن کم است. زیرا عرصه‌هایی که در مرکز شکل می‌گیرند مردمی نیستند و عرصه‌هایی که در بخش مردم‌نشین شکل می‌گیرند از مجاورت با اصلی‌ترین نظام‌های مؤثر محرومند.

پس از اسلام گسترش اندیشه وحدت‌گرا منجر به ظهور عرصه‌های حضور مردم شد که ماحصل آن میدان شهر اسلامی است و اعتبارش را حضور عامه مردم کسب می‌کند. بنابراین میدان شهر ایرانی اسلامی درجه عمومی بودن بالاتری دارد و نشانگر نظم زندگی جمعی است و به لحاظ تنوع فعالیت‌ها، شکل و اعتبار عنصر هویت بخش شهر ایرانی اسلامی می‌شود.

میدان ایرانی بویژه از دوران صفوی که جهش بزرگی در سیر تحول تاریخی میادین ایجاد شد به صورت طراحی شده ساخته شد و شکل آن مستطیل یا شکل‌های گوشه‌دار شبه مستطیل بوده است. سازماندهی فضایی آن الگویی از حیاط ایرانی در مقیاس شهری است. این فضا دارای ویژگیهای درونگرایی است. با مطالعه بافت‌های شهرهای ایرانی، درونگرایی نه تنها در فضاهای مسکونی که در فضاهای شهری نیز قابل رؤیت است. با چنین دیدگاهی فضای درون میدان فضای اصلی درون شهر است جایگاهی امن و دربردارنده حضور مردم.

میدان: فضای شهری و روابط اجتماعی

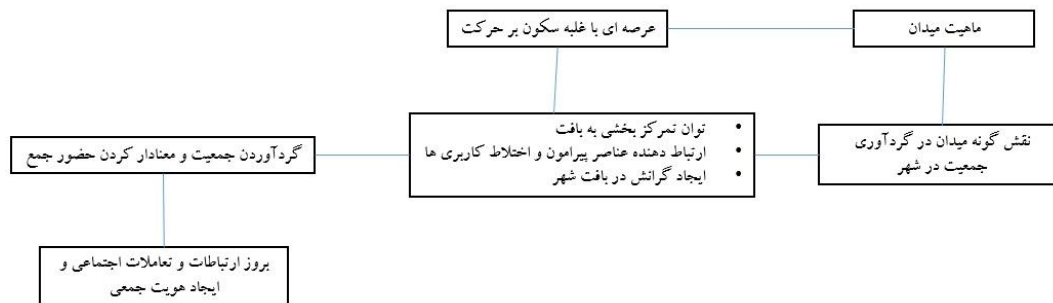
امروزه در مقایسه با دوران های تاریخی پیشین، از اهمیت فضای عمومی در شهرها کاسته شده است. تمرکززدایی شهرها و فضایزدایی در عرصه عمومی، بخشی از علت را تشکیل می دهد. در بسیاری از شهرها از دورانی که در آن به علت تمرکز شدید اجتماعی-فضایی به اهمیت فضاهای عمومی مرکزی افزوده می شد، به دورانی که مکان ها و فعالیت ها در شهرها از الگوی فضایی پراکنده تری تبعیت می کنند، تحولی صورت گرفته است. بنابراین فضای عمومی بسیاری از عملکردهایی را که قبلا در زندگی اجتماعی بر عهده داشته از دست داده است. [۱۷]

به تعبیر مامفورد^۲ فضای عمومی زمینه ساز مشارکت است. میدان برای ایجاد تمایل به مشارکت از توانمندترین گونه های فضاهای عمومی است. چرا که محتوای آن رویدادی شهری و جمعی در قالب تأمل و درنگ بوده است و با وقوع زندگی شهری مردم در درون خود معنا می یابد یا فضایی مشترک برای عموم که احتمال بروز فعالیت های اشتراکی نیز در آن بسیار است. بنابراین میدان از آنجا که می تواند نقشی سرزنده و دارای جاذبه های بصری ایفا کند، مکان تبلور حیات مدنی می گردد. [۱۴]

مسیرهای منتهی به میادین رهگذران را از یافت های اطراف به درون این فضا هدایت می کنند. از این فضا تعبیر به اتاق شهری یا حیاط شهری نیز شده است. این واژه ها مبین حدوث رویدادها، وقایع و بروز تعاملات اجتماعی در ظرفیت درون میدان است. رویدادهایی که در میدان شلوغی، آرامش، سکوت، هیاهو و... می آفرینند، لازمه بروز هویت در این فضا است. [۲۰]

با عبور از مسیرها و حضور در میدان، عرصه گشوده تعاملات اجتماعی را افزایش می دهد. از آن جهت که مردم را به درنگ فرا می خواند و امکان خرید، فروش، فعالیت های دینی، ارتباط مردم و حکومت، ایراد سخنرانی و اعلان های همگانی، گردهمایی آیینی و ادای آداب و رسوم و باورها در میادین تقویت می شود. به همین جهت می توان آنها را صحنه اصلی حیات اجتماعی دانست.

میدان به خوبی توانایی برآوردن نقش هویتی - اجتماعی را در فضای شهری دارد که افراد را از من به ما تبدیل کند و همچنین جهت احراز هویت جمعی. چرا که هر کس با حضور در آن محیط را همراه با دیگران تجربه می کند. میدان عرصه مناسبی برای گذراندن اوقات فراغت و استقبال از تعاملات اجتماعی تصادفی پیش بینی نشده و نیز عرصه ای برای بروز آیین ها و مراسم است که منجر به غنای تجربه شهری می شود.

شکل ۱. نقش میدان و جایگاه آن در شهر

میدان گنجعلیخان و عناصر آن

میدان گنجعلیخان از جمله میادین بسته ای است که گرداگردش را بناهایی متفاوت محصور کرده است. زمان ساخت این میدان اوایل قرن یازدهم هجری (۱۷ میلادی) است. این میدان و مجموعه اطراف آن در دوره صفویه و در زمان حکمرانی گنجعلیخان بر کرمان و طبق دستور شاه عباس اول صفوی بنا گردید. گنجعلیخان با انتخاب بخشی از بازار که در محل تقاطع راسته بازارهای

عکس-نقشه	توضیحات	بنا های اطراف میدان
	در ضلع شمال شرقی میدان بخشی از مجموعه که حدود سال ۱۰۰۷ ه.ق توسط گنجعلیخان حاکم منصوب شاه عباس ساخته شده و به نظر می رسد که نمازخانه کاروانسرای بزرگ مجموعه یا مدرسه مجاور بوده است. بنای مسجد کوچک و مشتمل بر شیبستانی به ابعاد ۵*۵،۵ متر و ایوان ورودی است. مساحت مسجد ۲۷ متر مربع است.	مسجد
	در شرق میدان در دو طبقه ساخته شده است. کتیبه های آن به خط استاد علیرضا عباسی خطاط مشهور عصر صفوی است. کاشی های سردر آن، تاریخ ۱۰۰۷ ه.ق مطابق با ۱۵۹۸ میلادی را نشان میدهد. معمار آن، سلطان محمد، معمار یزدی است. ابعاد آن ۲۳*۳۱،۵ متر می باشد.	کاروانسرا(مدرسه)
	در ضلع شمالی بین ۱۰۰۷ تا ۱۰۳۵ به دستور گنجعلیخان ساخته شده. این بنا با گنبدی بزرگ و هشت ضلعی شامل چهار ایوان و سه اتاق در گوشه هاست.	ضرابخانه
	در جنوب میدان قرار گرفته است. تاریخ ساخت آن ۱۰۲۰ ه.ق مطابق با ۱۶۱۱ میلادی است. معمار آن سلطان محمد معمار یزدی، ابعاد آن ۲۶*۳۰ و ۱۳۰۰ متر زیربنا دارد.	حمام
	در غرب میدان واقع شده. تاریخ ساخت آن ۱۰۲۹ ه.ق است. طول مخزن ۵،۱۹ متر، عرض آن ۱۰ و ارتفاع ۹ متر با حجم ۲۰۰۰ متر مکعب، آب مصرفی بخشی از شهر را تأمین می کرد.	آب انبار
	بازار مسگری در ضلع شمالی با طول ۱۰۱ و ضلع غربی با طول ۵۰ متر قرار دارد. تاریخ ساخت آن ۱۰۰۷ ه.ق است.	بازار
	چهار سوق بزرگ و زیبا در جنوب غربی میدان که از تقاطع راسته بازار شمالی-جنوبی و شرقی-غربی به وجود آمده و دارای گنبدی بسیار بزرگ است.	چهارسوق

جدول ۱. عناصر میدان گنجعلیخان

شمالی-جنوبی و شرقی-غربی است اقدام به احداث این مجموعه کرد، بازار در سه طرف میدان امتداد پیدا کرده و پیوند دهنده عملکردهای مختلف مجموعه است.

مجموعه فضاهای عمومی این میدان شامل شش عنصر اصلی حمام، آب انبار، مدرسه (کاروانسرا)، مسجد، ضرابخانه و بازار است. این میدان ترکیبی متناسب و هماهنگ از فضاهای مذهبی، سیاسی، تجاری، اقتصادی و همچنین محلی برای برپایی آیین های سنتی است.

ارزیابی میدان گنجعلیخان بر اساس روش PPS^۳

فضای عمومی شامل قسمت هایی از محیط طبیعی و مصنوع است که عموم مردم به راحتی به آن دسترسی دارند و شامل خیابان ها، میادین و سایر قسمت هایی است که دیگران حق عبور از آن ها را دارند -در منطق مسکونی، تجاری و محله ها- فضای باز و پارک ها و فضاهای خصوصی/عمومی که دسترسی عموم مردم در ساعاتی از روز در آن آزاد است. [۱۱]

فضاهای عمومی فضاهایی هستند که افراد و گروه های مختلف اجتماعی در آن سهیم هستند. این فضاها محل تبادل افکار و اطلاعات و مکانی برای شکل گیری شبکه های اجتماعی هستند. چنین فضاهایی پیش از آنکه یک فضا باشند یک تجربه اند که نتیجه چنین تعامل و تجاری در میان افراد و گروه های مختلف، دریافت حس هویت جمعی، احترام به خود(عزت نفس)، ارتقاء مهارت های جسمی و مشارکت اجتماعی خواهد بود. چنین تعبیر و تفسیری از فضاهای عمومی در رابطه با حباب اجتماعی انسان ها از ارسطو تا کنون همواره مورد توجه شهرسازان و نظریه پردازان شهری بوده و هست. [۹]

با نظر به این تعاریف و تفاسیر می توان نتیجه گرفت فضاهای عمومی شهری دارای شاخصه های بارزی هستند که می توان آن ها را به این صورت دسته بندی نمود:

- ۱-ابزاری در جهت برقراری و رشد ارتباطات و مشارکت اجتماعی
- ۲-مکانی برای رویارویی و ایجاد هویت جمعی
- ۳-ایجاد نظم و هماهنگی در فعالیت های ساکنان شهر

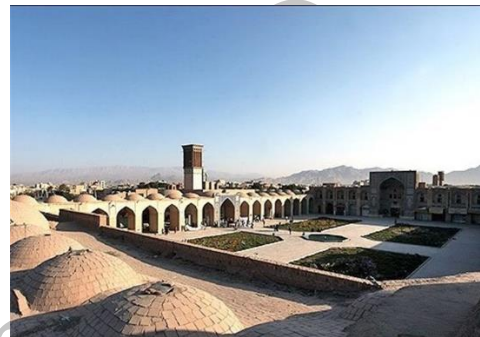
طبق مطالعات انجام گرفته توسط PPS روی بیش از هزار فضای شهری در کشورهای مختلف دنیا، چهار عامل اساسی برای سنجش مطلوبیت فضاهای عمومی شهری مطرح شده است که به دلیل اهمیت و ارزش "عوامل کلیدی" نامیده شده اند، که هر کدام از این عوامل خود دارای زیر کیفیت هایی هستند که به دلیل وابستگی به عوامل کلیدی، نام "عوامل درونی" بر آنها نهاده شده است.

^۳ Project for Public Spaces

دسترسی ها و ارتباطات: میدان گنجعلیخان از جمله میادین پیاده مدار است. این میدان، میدان اصلی شهر کرمان است که در محل تقاطع دو راسته بازار شمالی-جنوبی و شرقی-غربی قرار گرفته است. نشانه های شهری، همجواریها و سازماندهی های فضایی میدان باعث خوانایی و تداوم بصری گردیده است. همجواری میدان با عناصر فرهنگی، تاریخی شهر باعث هویت بخشی به مجموعه شده است.

آسایش و تصویر ذهنی: پیر و جوان و زن و مرد از این میدان یکسان بهره می برند. با محصور کردن فضای اطراف خود، سادگی شکل، حفظ تناسب و تقارن، توجه به مقیاس انسانی در کنار در نظر گرفتن مکان هایی جهت نشستن محیط امن و دلپذیری را برای حضور شهروندان فراهم کرده است.

اجتماع پذیری: در این مکان رفت و آمد مردم به راحتی صورت می گیرد و صمیمیت و دوستی در آن به وضوح دیده می شود. میدان هم به صورت گروهی و هم به صورت انفرادی مورد استفاده است. حس تعلق به مکان به عنوان محل دیدار و ملاقات شهری.

کاربری ها و فعالیت ها: رده های سنی مختلف در گروه های متفاوت از این میدان استفاده می کنند، کودکان در آن بازی می کنند، زنان سالخورده خستگی راه بازار به در می کنند، پیرمردان گپی می زنند... در این فضا ادغام فعالیت های مختلف و متنوع، تجاری، مذهبی، گردشگری، تفریحی کاملا مشهود است.

شکل ۲. عناصر میدان و عوامل اجتماعی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و مذهبی

نقش میدان گنجعلیخان در تعاملات و ارتباطات اجتماعی

فضای باز شهری بستر ارتباطات و تعاملات اجتماعی شهروندان می باشد. حضور مثبت افراد در فضاهای باز شهری سطح تعاملات اجتماعی و حس تعاون و شهروندی را ارتقاء می دهد. از دلایل اهمیت چنین فضاهایی امکان برقراری روابط و برخورداری اجتماعی، جلوگیری از بروز مشکلات روانی، افسردگی و تقویت اعتماد به نفس و ... ذکر شده است. [۵]

مسلمانان هر اندازه یک شهروند به عنوان عضو جامعه خود را در قبال مسئولیت ها، خواسته ها و تواناییهای اجتماعی دخیل بدانند به همان اندازه بعد اجتماعی فضای شهری پررنگ تر و کارکرد این فضاها در جهت اهداف فوق بیشتر می شود. در این زمینه میدان گنجعلیخان به عنوان فضای شهری میراث دوره صفویه دارای کارکردهای گوناگون مذهبی، اجتماعی، بازار و مرکز اقتصادی شهر و محل اجتماع و گذران اوقات فراغت که تقریباً در مرکز شهر در محل برخورد دو راسته عمود بر هم بازار کرمان قرار گرفته است. یکی از عوامل در جهت درک بهتر تعاملات اجتماعی و فرهنگی درون میدان گنجعلیخان مؤثر است توجه به نقش سازندگان شهری در چگونگی برخورد شهروندان نسبت به فضاهای عمومی شهر است بر این اساس گنجعلیخان در پیرامون میدان آثاری ساخت که در حکم الگوی توسعه شهر بود. این مکان نقطه کانونی فعالیت ها و نهادهای شهر به حساب می آمد. در این فضای وسیع محصور تعامل میان بنا و نهاد، جامعه و معماری به شکل روزانه صورت می گرفت.

در مراسم اعیاد و عزاداری از این محل استفاده می شد، در عین حال همین میدان محل فعالیت صنعتگران و بازرگانی بود. اتصال میدان از سه سمت به راسته بازار، پویایی و تحرک را در میدان چند برابر می کرد.

نتیجه گیری

این پژوهش ضمن توجه به جزئیات و تعاریف گوناگون موجود از میدان نشان می دهد میدان، گونه ای از فضای شهری و مکانی برای حادث شدن و ترکیب تمرکزهای عملکردی و بروز فعالیت های اجتماعی است. در این فضا عرصه بر مسیر و درنگ بر حرکت غلبه دارد. از ویژگی های ماهیتی میدان، غلبه سکون بر حرکت است. ترکیب مناسب این فضای شهری درون بافت سنتی شهرهای ایران باعث ظهور صحنه ی فعالیت و بروز تعاملات اجتماعی و غلبه میدان بر راه و تلقی های هویتی شهروندان شده است.

آنچه امروزه بر روی تابلوهای راهنمای شهری به نام میدان خوانده می شود، نه تنها میدان نیست، که این نام و محتوای آن به تدریج جایگاه میدان را در ذهن مردم تغییر داده است. فلکه های میدان نام امروز شهرها، تقاطعی از چند خیابان است که به فضای باز جهت حرکت وسایل نقلیه بدون هیچ گونه توجهی به حضور ارزشمند انسان و بروز تعاملات اجتماعی تخصیص داده شده است و الگوی حضور در آنها از مکتب و تأمل که الگوی حضور در میدانهای پیاده در بافت تاریخی است به حرکت مبدل شده است. این فضاها ساختاری برای عبور اتوموبیل ها از کنار هم بدون ایجاد رغبت و تمایل برای تعاملات اجتماعی انسان با انسان می سازد و یا این تعاملات را در حد قوانین رانندگی تنزل می دهد.

نکته مهم دیگر ایجاد هویت جمعی برای پایداری اجتماعی زندگی شهری است. در مجاورت عناصر هویت ساز شهر ایرانی-اسلامی مثل مسجد جامع و ... این گونه ی فضای شهری توان تقویت هویت جمعی را دارد و با ایجاد فضای گشاده ای به عنوان حیاط شهری، جمعیت را به مکان ویژه ای فرا می خواند. این فضا با آمیختن کاربری ها و معانی زندگی اجتماعی به صورت نمودی مبین هویت شهری ایفای نقش می کند. لذا به نظر می رسد شایسته است با توجه به معماری ارزشمند میدان در گذشته از اصول و شاخصه های موجود در آن جهت حفظ ارزشمندی آدمی که این، همه برای او و زندگی اوست، استفاده گردد.

مراجع

۱. برومند، اسفندیار؛ میدان، فضای شهری گسترده در شهرسازی امروز ایران، مجموعه مقالات ارگ بم، جلد ۲، سازمان میراث فرهنگی، تهران، ۱۳۷۴، صفحات ۱۳-۲۵
۲. پارسی، حمیدرضا؛ شناخت محتوای فضای شهری، هنرهای زیبا، شماره ۱۱، ۱۳۸۱، صفحات ۴۱-۴۹
۳. پاکزاد، جهانشاه؛ راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری، ۱۳۸۴
۴. پاکزاد، جهانشاه؛ مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری، دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری، ۱۳۸۵
۵. پاکزاد، جهانشاه؛ سیر اندیشه ها در شهرسازی از فضا تا مکان، ج ۳، انتشارات شهیدی، تهران، ۱۳۸۸
۶. پور مختار، احمد؛ بررسی میزان پیاده مداری در خیابان چهار باغ اصفهان و تأثیر آن بر تعامل اجتماعی شهروندان، فصلنامه علمی پژوهشی شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۱، بهار ۱۳۹۲
۷. توسلی، محمود و بنیادی، ناصر؛ طراحی فضاهای شهری، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۱
۸. تیبالدز، فرانسسیس؛ شهرسازی شهروند گرا، ترجمه محمد احمدی نژاد، نشر خاک، ۱۳۸۳
۹. دانشپور، سید عبدالهادی و چرخچیان، مریم؛ فضاهای عمومی و عوامل مؤثر بر حیات جمعی، مجله علمی پژوهشی باغ نظر، شماره ۷، تهران، ۱۳۸۶
۱۰. دهخدا، علی اکبر؛ لغت نامه دهخدا، جلد ۱۴، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۳
۱۱. رفیعیان، مجتبی و سیفایی، مهسا؛ فضای عمومی شهری، بازنگری و ارزیابی کیفی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۳، ۱۳۸۶
۱۲. رفیعیان، مجتبی و سیفایی، مهسا؛ بررسی شاخص ها و معیارهای مؤثر بر رضایتمندی شهروندان از فضاهای عمومی شهر، فصلنامه راهبرد، شماره ۵۳، سال ۱۸، زمستان ۱۳۸۸
۱۳. سلطان زاده، حسین؛ فضاهای شهری در بافت های تاریخی ایران، دفتر پژوهشهای فرهنگی با همکاری شهرداری تهران، جلد ۳، تهران، ۱۳۸۵
۱۴. کالن، گوردن؛ گزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طیبیان، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۷
۱۵. کاشانی جو، خشایار؛ بازشناخت رویکرد های نظری به فضاهای عمومی شهری، ۱۳۸۹
۱۶. کریمیان، حسن و موسوی نیا، سید مهدی؛ آگورا و روابط اجتماعی فرهنگی در آتن دوره کلاسیک، فصلنامه علمی پژوهشی باغ نظر، شماره ۲۴، سال دهم، بهار ۱۳۹۲

۱۷. مدنی پور، علی و نوریان، فرشاد؛ فضاهای عمومی و خصوصی شهری، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران،

۱۳۸۷

۱۸. معین، محمد؛ فرهنگ فارسی معین، انتشارات مؤسسه فرهنگی راه اهل بیت، تهران، ۱۳۸۴

۱۹. نقی زاده، محمد؛ تأملی در روند دگرگونی میدان در شهرهای ایران، هنرهای زیبا، شماره ۲۵، ۱۳۸۵

۲۰. هدمن، ریچارد و یازوسکی، آندرو؛ مبانی طراحی شهری، ترجمه راضیه رضا زاده و مصطفی عباس زادگان، دانشگاه علم

و صنعت ایران، تهران، ۱۳۷۰

۲۱. Pasaogullari, N and Doratli, N, *Measuring Accessibility and Utilization of Public Spaces in Famagusta, Cities*, Vol. ۲۱, No. ۳, pp. ۲۲۵-۲۳۲.

۲۲. <http://rudi.net/book/۳۶۱۱>

۲۳. <http://www.pps.org>, ۲۰۰۹

Archive of SID